

סוגיה טו: דיני מוקצה (19): דיני זימון פירות שבמוקצה

רקע

משנתנו עוסקת בדין זימון פירות שבמוקצה. הגמ' לומדת מהמשנה ששבת קובעת למעשר ודנה בדין זה באריכות. אנו לא נעסוק בדין זה, אבל נפתח ברקע קצר להבנת הסוגיה.

שלושה שלבים בחיוב תרומות ומעשרות:

- א. עונת המעשרות – הזמן שהפירות ראויים לאכילה, והדגן והקטניות נעשו תבואה.
 - ב. גמר מלאכה – סיום מלאכת הפרי. גמר מלאכה של תבואה כשעושה כרי וממרח [=מחליק] את הגרעינים שבערמה, ולכן רגילים לקרוא לגמר מלאכה "מירוח".
 - ג. ראיית פני הבית – הכנסת התבואה והפירות לתוך הבית.
- חיוב הפרשת תרומות ומעשרות חל רק מעונת המעשרות, ולכן מותר לאכול פירות שלא הגיעו לעונת המעשרות ללא הפרשת תרומות ומעשרות. לאחר עונת המעשרות ולפני גמר מלאכה מותר לאכול את הפירות אכילת עראי ואסור לאכול אכילת קבע. לאחר גמר מלאכה יש חילוק בין פירות שגמר מלאכתם למוכרם בשוק לבין גמר מלאכתם להוליכם לביתו. גמר מלאכתם למכור בשוק, אסור לאכול מהפירות אכילת עראי. גמר מלאכתם להוליכם לביתו מותר לאכול מהם אכילת עראי עד שיקבעו למעשר באחד מששת הדברים הקובעים למעשר.

הדברים הקובעים את הפירות למעשר הם:

- א. החצר. הכנסת הפירות לחצר קובעת את הפירות למעשר, ואסור לאכול מהם אכילת עראי.
 - ב. המקח. הקונה פירות חייב לעשרם, ואסור לאכול מהם אכילת עראי.
 - ג. האש. בישול הפירות ואפילו נתינתם בתבשיל חם קובע אותם למעשר.
 - ד. המלח. מליחת מספר פירות יחד קובעת אותם למעשר, אבל מותר למלוח אחד אחד ולאוכלו.
 - ה. התרומה. הפרשת תרומה מהפירות קובעת אותם, ואסור לאכול מהם עד שיפריש גם מעשרות.
 - ו. השבת. כניסת השבת או ייחוד הפירות לשבת קובעת למעשר, ואסור לאכול מהם עראי.
- הרמב"ם [הל' מעשר פ"ד ה"ב] פוסק שמהתורה רק ראיית פני הבית קובעת למעשר, וששת הדברים שקובעים למעשר – מדרבנן.
- יש להבין האם המושג "קובע למעשר" נובע מלשון "קָבַע", וששת הדברים הללו מגדירים את אכילת הפירות כאכילת קבע, או שהמושג אינו מלשון "קבע", אלא מלשון "לקבוע" – להגדיר. ההבדל בין שני ההסברים הללו הוא, האם ששת הדברים הללו קובעים

למעשה אף לפני גמר מלאכה או רק לאחר גמר מלאכה. אם המושג "קובעים" מלשון קבע, דין ששת הדברים הללו כדין אכילת קבע, ואסור לאכול קבע אף לפני גמר מלאכה. אם המושג אינו מלשון קבע, ניתן להבין שהם קובעים רק אחר גמר מלאכה. בריש סוגייתנו מפורש שחצר קובעת רק לאחר גמר מלאכה, ויש דיון האם אכילת שבת מוגדרת קבע, ואסור לאכול בשבת אף לפני גמר מלאכה, או ששבת קובעת רק אחר גמר מלאכה.

מקורות

- א. לד.-לה: "ועוד אמר רבי אליעזר עומד אדם על המוקצה... לאכול חייב לקצות פטור"
 ב. תוס' ד"ה ואומר
 רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ב ה"ט

הסבר הסוגיה

"ועוד אמר רבי אליעזר עומד אדם על המוקצה ערב שבת בשביעית ואומר מכאן אני אוכל למחר וחכמים אומרים עד שירשום ויאמר מכאן ועד כאן". [משנה לד.-לד:]

רבי אליעזר אומר שאדם יכול לעמוד על המוקצה ערב שבת בשביעית ולזמן את הפירות באמירה כללית, רבנן סוברים שלא מספיק זימון כללי אלא חייב לסמן פירות מסויימים שאותם מזמן. מפרש רש"י [ד"ה ואומר מכאן, עד שירשום] שלרבי אליעזר יש ברירה, ולכן כשיקח את הפירות בשבת התברר למפרע שאותם זימן מערב שבת, ולרבנן אין ברירה, ולכן חייב לזמן פירות מסויימים.

הסברו של רש"י קשה מאוד מפני קושיית הירושלמי המובאת בתוס' [ד"ה ואומר]. הירושלמי מקשה ששיטה זו הפוכה מהשיטה המובאת בזימון יונים [י.]. שם מצאנו שבית הלל מסתפקים בזימון כללי, ולכן המזמן אומר: "זה וזה אני נוטל", ובית שמאי מצריכים לנענע בידים כל יונה שרוצים לזמנה. כאן רבי אליעזר שהוא מבית שמאי מסתפק בזימון כללי, ורבנן הסוברים כבית הלל מצריכים לסמן פירות מסויימים. לשיטת רש"י שמחלוקת רבי אליעזר וחכמים נובעת מדין ברירה, אין סברא לחלק בין דין ברירה בסוגייתנו לדין ברירה בזימון יונים.

תוס' מתרץ את הסתירה בין משנתנו לזימון יונים, שבית שמאי מחמירים ביונים יותר מפירות מפני "דמוקצה דבעלי חיים עדיף ומחמירין טפיל", ורבנן מחמירים בסוגייתנו יותר מביונים "דשאני הכא דאקצייה בידים".

הרא"ה [ד"ה מתני' ועוד אמר אליעזר] מפרש את שיטת רבנן, ששם מדובר ביונים שהן גופים מחולקים, ולכן מספיק זימון בפה ללא מעשה, בסוגייתנו מדובר בפירות שמעורבים זה בזה, ולכן צריך מעשה ביד כדי לזמנם.

המאירי [ד"ה ומשנה זו] מפרש את שיטת רבנן, שביונים הראויים לאכילה מספיק זימון, כאן מדובר בפירות שאינם ראויים לאכילה כלל, ולכן זימון אינו מספיק אלא רק רישום מתירם.

לשיטת הרא"ה סוגייתנו עוסקת בדין פרטי, ולא ניתן ללמוד מכאן עיקרון בדין מוקצה. לשיטת התוס' בסוגייתנו מתחדשת חומרא מהותית בדין מוקצה. לדעת התוס' יש שתי רמות בהלכות מוקצה: א. דבר שהוקצה מעצמו. ב. דבר שנדחה בידים. דבר הנדחה בידים "מאוד מוקצה", וזימון בפה אינו מספיק להפקיעו מאיסורו. לשיטת המאירי מתחדשת בסוגייתנו קולא מהותית בדין מוקצה. למדנו בסוגיית "מוקצה לחצי שבת" [כו:], שלא ניתן לזמן דבר שאינו ראוי לאכילה בכניסת השבת. בסוגייתנו מתחדש שניתן לזמן דבר שאינו ראוי לאכילה על ידי מעשה בידים.

הסיבה שהמשנה מדגישה שמדובר בשביעית היא מפני שבשאר השנים הפירות טבל, ואסור לאוכלם ללא הפרשת תרומות ומעשרות. הגמ' מבינה ש"המוקצה" הוא מקום שהניחו בו תאנים וענבים לייבשם, וכיוון שייחדם לצימוקים ולקציעות לא נגמרה מלאכתם, ומותר לאכול מהם אכילת עראי ללא הפרשת תרומות ומעשרות.

הגמ' רוצה להוכיח ממשנתנו ששבת קובעת למעשר אף לפני גמר מלאכה, שאם שבת קובעת רק אחר גמר מלאכתם, המשנה לא היתה צריכה להדגיש שמדובר בערב שבת של שביעית, שאף בשאר שנים ניתן לזמן את הפירות כדי שיוכל לאכול מהם בשבת אכילת עראי.

למסקנת הסוגיה שבת אינה קובעת למעשר לפני גמר מלאכה, ורבנן מבינים שאמירת "מכאן ועד כאן אני אוכל למחר" קובעת את הפירות, ואכילתם מוגדרת כאכילת קבע האסורה אף לפני גמר מלאכה. רבי אליעזר אינו יכול לקבל הבנה זו, שהרי הוא סובר שאף לקחת הפירות בידים אינה קובעת למעשר, מפני שניתן להחזיר את מותר הפירות שאינו אוכל. לפיכך הוא חייב לסבור ששבת קובעת אף לפני גמר מלאכה, ואין הלכה כמותו.

הרמב"ם [פ"ב ה"ט] פוסק: "העומד על המוקצה מערב יום טוב בשנה השביעית שכל הפירות הפקר צריך שירשום ויאמר מכאן ועד כאן אני נוטל ואם לא רשם לא יטול". הרמב"ם משנה את המשנה, ובמקום "עומד על המוקצה ערב שבת" פוסק הרמב"ם: "עומד על המוקצה מערב יום טוב". מפרש המגיד משנה שהרמב"ם שינה את המשנה מפני שאין לנו מוקצה בשבת אלא רק ביום טוב. הלחם משנה מקשה, והרי המשנה עוסקת בגרורות וצימוקים שהם מוקצים אף בשבת. הוא מתרץ שהרמב"ם לא רצה לצמצם את הדין לגרורות וצימוקים בלבד, ולכן הביאו בהלכות יום טוב כדי להשמיעו בכל מוקצה שבעולם.

ניתן לפרש שהרמב"ם היה חייב להעמיד את המשנה ביום טוב. למסקנת הסוגיה שבת אינה קובעת בדבר שלא נגמרה מלאכתו, ואמירת "מכאן ומכאן אני אוכל" קובעת את הפירות למעשר. הרמב"ם בהלכות מעשר אינו מביא חידוש זה. על כרחנו שהרמב"ם מפרש שחידוש זה נאמר בסוגיה כדחיה בעלמא, ואינו נפסק להלכה. אולם אם כך קשה כיצד

לפרש את המשנה, מדוע המשנה מדגישה שעומד בשביעית? מפרש הרמב"ם שהמשנה עוסקת בפירות שנגמרה מלאכתם וראויים לאכילה, וכיוון שנגמרה מלאכתם שבת קובעת אותם למעשר. לדעת הרמב"ם פירות אלו מוקצים רק מפני שהניחם במוקצה והקצה אותם מאכילה, והם מוקצים לרבי יהודה בלבד. כיוון שפירות אלו מוקצים לרבי יהודה בלבד, ניתן לפסוק הלכה זו רק ביום טוב ולא בשבת.

ניתן להביא ראיה להבנה זו מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה [פ"ד מ"ז]: "זה שהתנה בשביעית לפי שבזולת שנה שביעית אסור לאכול ממה שבמוקצה בשבת עד שיפריש את המעשרות, לפי שהכלל אצלינו שבת קובעת למעשרות", הרמב"ם מפרש שהמשנה עוסקת בשביעית מפני שבשאר שנים שבת קובעת למעשרות. הרמב"ם פוסק ששבת קובעת למעשרות רק לאחר גמר מלאכה, על כרחנו שהמשנה עוסקת בפירות שנגמרו מלאכתם.

סיכום

במשנה מתחדש שזימון בפה אינו מועיל להפקיע כל מוקצה, אלא יש מקרים שצריך לסמן בידים. תוס' סובר שצריך לסמן בדבר שנדחה בידים, המאירי סובר שניתן לסמן בדבר שאינו ראוי לאכילה בערב שבת, והרא"ה סובר שצריך לסמן בפירות מעורבים.

בגמ' מתחדשים שני דינים בהלכות תרומות ומעשרות:

א. שבת, חצר, תרומה ומקח קובעים למעשר רק לאחר גמר מלאכה.

ב. אמירת "מכאן ועד כאן אני אוכל למחר" קובעת למעשר אף לפני גמר מלאכה.

הרמב"ם אינו מקבל את החידוש השני, ולכן חייב להעמיד את המשנה בפירות הראויים לאכילה, ולכן לדעתו ניתן לפסוק את המשנה להלכה ביום טוב ולא בשבת.